

До разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 70.895.024
у Хмельницькому університеті управління та
права імені Леоніда Юзькова
29000, м. Хмельницький,
вул. Героїв Майдану, 8

В І Д Г У К
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА –
докторки юридичних наук, професорки
МЕНДЖУЛ Марії Василівни на дисертацію
ГРИЦИШИНОЇ Лариси Валеріївни
«Припинення шлюбу в сімейному праві»,
подану на здобуття наукового доктора філософії за спеціальністю
081 Право галузі знань 08 Право

Актуальність теми дисертаційного дослідження Грицишиної Лариси Валеріївни «Припинення шлюбу в сімейному праві» зумовлена тим, що лібералізація інституту припинення шлюбу, що розпочалася у ХХ ст. на разі супроводжується новими викликами через розвиток медицини та технологій (у зв'язку із зміною статі), а також через війну та вимушеним роз'єднанням багатьох родин. Вказані виклики супроводжуються загальноєвропейською тенденцією збільшення показника нестійкості шлюбних стосунків, внаслідок чого природно і закономірно підвищився рівень припинення шлюбів шляхом їх розірвання. З урахуванням того, що шлюб і сім'я є не лише союзом конкретних осіб, а й дуже важливими соціальними інститутами, суспільство й держава зацікавлені в їх тривалому існуванні та збереженні, що зазначено у ст. 1 СК України. Виходячи з цього, законодавець передбачив у СК України детальний та вичерпний перелік юридичних фактів, з настанням яких відбувається припинення шлюбу, а також вибудував правовий механізм розірвання шлюбу, з метою забезпечення дотримання та захисту прав і законних інтересів подружжя та їхніх дітей.

Незважаючи на існування певного обсягу публікацій з цієї проблематики, як на рівні наукових статей у періодичних виданнях, так і

дисертаційних досліджень, реалії сьогодення, в тому числі й збільшенням шлюбів з іноземцями, застосування фіктивних припинень шлюбу для матеріальних інтересів одного чи обох із подружжя, призводять до необхідності подальшого сучасного дослідження цього інституту сімейного права. Враховуючи, що протягом останнього часу не проводилися комплексні дослідження припинення шлюбу відповідно до норм сучасного законодавства України, можна зробити висновок, що проблематика правового регулювання припинення шлюбу є актуальною як з теоретичного, так і з практичного погляду. Саме зазначені вище чинники й обумовлюють актуальність обраної теми дисертаційного дослідження Л. В. Грицишиної.

Наведені обставини не залишають сумнівів щодо актуальності обраної дисертанткою теми дослідження та науково-практичного значення роботи. Дисертацію виконано відповідно до планів науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова на 2017–2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер – 0117U000105), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2017–2026 роки (державний реєстраційний номер - 0117U000103).

Оцінка обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації, їх достовірності та новизни зумовлюється належним науково-теоретичним рівнем та практичною значимістю положень та висновків за результатами дисертаційного дослідження.

Представлене дисертаційне дослідження Л. В. Грицишиної є цінним для доктрини сімейного права, оскільки вирішує важливе наукове завдання – на основі досягнень юридичної науки, вдосконалення законодавства України та практики його застосування визначити загально правові засади шлюбно-

сімейних правовідносин щодо припинення шлюбу та вирішити комплекс теоретичних і практичних проблем, пов'язаних цим; розробити конкретні пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання сімейних відносин, пов'язаних із припиненням шлюбу та його наслідками. Вказане дозволило сформулювати мету і завдання дослідження та обґрунтувати висновки, яким притаманні необхідні ознаки новизни.

Ознайомившись зі змістом дисертації Л. В. Грицишиної зроблено висновок, що авторці вдалося досягти поставленої мети, у тому числі завдяки успішному виконанню поставлених завдань.

Дисертантка проявила належний рівень знань юридичної літератури, нормативно-правових актів, здатність до аналізу судової практики, а також окреслила низку дискусійних питань у сфері сімейного права щодо інституту припинення шлюбу. Методи дослідження, які були використані Л. В. Грицишиною, включають в себе комплексне поєднання загальнонаукових та спеціально-юридичних методів наукового пізнання, зважаючи на особливості предмету та об'єкту, мети та завдань дисертаційного дослідження. Особливо вдало застосовано метод правового моделювання, що дав можливість запропонувати нові конструкції статей сімейного законодавства України, що регулюють правові відносини, пов'язані з розірванням шлюбу (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3).

Структура дисертації обумовлена метою і предметом дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Логічно структуровано зміст розділів роботи, в яких відображено: теоретико-правові та методологічні засади дослідження інституту припинення шлюбу, підстави припинення шлюбу в сімейному праві, теоретико-прикладні та практичні проблеми що виникають в процесі припинення шлюбу. Така структура роботи надає можливість розглянути комплексно інститут припинення шлюбу у сімейному праві.

Позитивною рисою цієї роботи є також широке використання судової практики з обраної тематики, а також її ґрунтовний науковий аналіз, який

дозволив запропонувати чіткі пропозиції до удосконалення сімейного законодавства.

У розділі 1 «Теоретико-правові та методологічні засади дослідження інституту припинення шлюбу» дисертанткою розглянуто поняття та правову природу припинення шлюбу, проаналізовано розвиток законодавства та досліджено зарубіжний досвід. Авторкою дослідження наголошено, що інститут припинення шлюбу є сукупністю правових норм, які охоплюють правові відносини щодо підстав та форм припинення шлюбу і торкаються порядку здійснення особистих немайнових прав та обов'язків подружжя, а також прав та обов'язків батьків та дітей на етапі розгляду та вирішення питання щодо припинення шлюбу, застосування різноманітних процедур, спрямованих на збереження сім'ї та правове регулювання юридичних наслідків припинення шлюбу.

Доволі обґрунтованим і цінним є висновок авторки, що необхідно запропонувати введення процедури розірвання шлюбу в адміністративному (або нотаріальному) порядку за взаємною згодою подружжя, які мають дітей, за умови, що подружжя уклало угоду з усіх питань, що стосуються інтересів дітей (питання про місце проживання дітей, про сплату аліментів на дітей і непрацездатних чоловіка/дружини, які потребують допомоги, про порядок спілкування того з батьків, хто проживає окремо, і його кровних родичів з дітьми та про право користування дітьми і непрацездатних чоловіка/дружини житловим приміщенням). Доречним є і доповнення, що до заяви про розлучення подружжя зобов'язане докласти текст цього договору, засвідчений у нотаріальному порядку.

Важливим в теоретичному та практичному аспекті є висновок, що вивчення історичних традицій національного сімейного права допомагає виявити сутність сучасного сімейного права України, сприяє глибшому розумінню його призначення в суспільному житті та окремих норм сучасного сімейного та цивільного права, а питання соціального становища жінки в суспільстві, її правових можливостей у шлюбі належить до фундаментальних

характеристик суспільних відносин, що дає підстави розглядати його як важливу культурологічну ознаку.

Викликає інтерес та підтримку висновок авторки, що нормативно-правове регулювання та процесуальний аспект інституту припинення шлюбу кожної окремої країни формується під впливом таких факторів, як: звичаєве право, цивілізаційний рівень розвитку її культури та релігійності, ступінь взаємозалежності світської та церковної влади, геополітичні позиції та інтереси держави, адміністративно-територіальний устрій, належність країни до тієї чи тієї системи права, рівень залучення країни у міжнародні відносини та міжнародне правове регулювання суспільно-економічного буття в цілому та правових відносин у сфері сім'ї та шлюбу зокрема.

У розділі 2 «Підстави припинення шлюбу в сімейному праві» проаналізовано питання припинення шлюбу внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим, припинення шлюбу внаслідок його розірвання та особливості розірвання шлюбу з окремими категоріями осіб у сімейному праві України

Важливим як в теоретичному, так і в практичному плані є висновок, що традиційно, з позицій людської етики сімейних відносин та релігійних традицій більшості конфесій та віросповідань, припинення шлюбу внаслідок смерті одного з подружжя або навіть обох розглядається як певне моральне благо, як пристойне завершення сімейного життя подружжя. Незважаючи на трагічність самого факту смерті, припинення шлюбу за подібних обставин є «бажаним» з позицій досягнення мети спільного життя та шлюбу як довічного інституційного стану дружини та чоловіка. Сучасне сімейне законодавство також відносить смерть до першої зі згаданих юридичних підстав припинення шлюбу. Припинення шлюбу внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим може мати фіктивний характер, через відсутність доведеного факту смерті особи (імітація факту смерті) та через факт перебування особи, оголошеної померлою, серед живих

(незалежно від того, чи залежало зникнення та відсутність у місці постійного проживання від її бажання, чи ні).

Слушним та логічним є таке доктринальне тлумачення «негідної поведінки» у шлюбі через факти ігнорування сімейних обов'язків; перебування працездатної особи на утриманні без достатніх на те причин; зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами; насильницьких дій (примус, побиття), особливо, щодо дітей; навмисних дій одного з подружжя, що перешкоджають іншому здійснювати своє право на духовний та фізичний розвиток, на здобуття освіти, вияв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку.

Також авторкою детально обґрунтовано пропозицію про доцільність розширення підстав припинення шлюбу шляхом запровадження нової підстави припинення шлюбу – зміни або корекції статі одним із подружжя. Вказане положення отримало нове обґрунтування та продовжило наукову дискусію щодо цього питання.

У розділі 3 «Теоретико-прикладні та практичні проблеми що виникають в процесі припинення шлюбу» досліджено проблеми застосування медіації та вжиття заходів до примирення подружжя як етап механізму припинення шлюбу, встановлення режиму окремого проживання подружжя та правові наслідки припинення шлюбу.

Заслуговує на підтримку висновок, що інститут примирення подружжя необхідно розглядати як систему заходів, які застосовуються незалежними медіаторами або судами, з метою примирення подружжя та збереження шлюбу. Водночас медіаційні процедури можуть сприяти і безконфліктному вирішенню питання припинення шлюбу між подружжям, вирішенню комплексу майнових та особистих немайнових питань, які є наслідком розірвання шлюбу між ними. Можливим варіантом організаційного забезпечення здійснення примирення подружжя є запровадження посади сімейного медіатора при місцевих судах.

Викликають науковий інтерес положення дисертації, в яких наведено аргументацію, що також можливе часткове запозичення зарубіжного досвіду і в частині включення у шлюбний договір умов, що регулюють особисті немайнові відносини між подружжям (колишнім подружжям), що дозволить заздалегідь передбачити можливі варіанти здійснення окремих особистих немайнових прав та обов'язків подружжя (колишнього подружжя). До таких питань можна віднести участь колишнього подружжя у вихованні спільної дитини (дітей) після припинення шлюбу між ними.

Також авторкою обґрунтовано доцільність визнати встановлення режиму окремого проживання подружжя як правового інструмента примирення подружжя та як протостадії припинення шлюбу шляхом його розірвання, оскільки результатом застосування сепарації досить часто є розлучення, так як причини, що призвели до необхідності окремого проживання, не усуваються.

Важливими в теоретичному та практичному плані є й інші висновки та пропозиції за дисертаційним дослідженням Л. В. Грицишиної.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, є досить високим, пропозиції розроблено на належному науково-теоретичному рівні з урахуванням виявлених проблем правозастосування і спрямовано на забезпечення правової визначеності норм сімейного права та єдності правозастосовної практики.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження Л. В. Грицишиної полягає в тому, що викладені в дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані у науково-дослідній діяльності – для подальшого розвитку доктрини сімейного права у частині регулювання припинення шлюбу; в навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Сімейне право», що підтверджується Актом впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова; у нормотворчій діяльності – для

удосконалення сімейного законодавства у сфері припинення шлюбу (акт впровадження від 02.09.2022 року).

Повнота викладу положень дисертації в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Детальне ознайомлення з текстом дисертаційного дослідження Л. В. Грицишиної, опублікованими працями за темою дисертації надає можливість зробити висновок, що основні результати дисертаційного дослідження викладено у чотирьох публікаціях у фахових виданнях та двох зарубіжних виданнях, а також у восьми тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Аналіз тексту дисертації свідчить про **відсутність порушення авторкою академічної доброчесності.** Дисертаційна робота Л. В. Грицишиної свідчить про ґрунтовне опрацювання нею чинного законодавства України, законодавства зарубіжних країн, матеріалів судової практики. Джерельну базу дисертації варто визнано достатньою для виконання поставлених завдань. У дисертаційній роботі наявні посилання на відповідні джерела інформації в разі творчого використання ідей, розробок, тверджень інших авторів, дотримано вимог законодавства про захист авторських прав, надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності. В роботі не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації. Дисертанткою дотримано вимоги ст. 42 Закону України «Про освіту» твід 05 вересня 2017 р. щодо академічної доброчесності.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Незважаючи на значну кількість науково обґрунтованих висновків, деякі положення все ж викликають дискусію та потребують додаткового пояснення, а саме:

1. У пункті новизни вперше, запропоновано ознаки інституту припинення шлюбу, зокрема: *добровільність* (жодна фізична особа не може бути примушена до припинення шлюбу шляхом розірвання), *реальність* (припинення шлюбу не повинно мати фіктивний характер), *відповідальне*

ставлення до правових наслідків та обов'язків, які виникають у результаті розірвання шлюбу, та комплексність. Водночас варто розглянути і таку ознаку як відносна незворотність. У випадку розірвання шлюбу за заявою обох із подружжя чи за позовом одного із них у загальному порядку, припинення шлюбу є незворотним і якщо подружжя відновили свої стосунки, то вони можуть повторно зареєструвати шлюб. Відносну незворотність забезпечує насамперед можливість поновлення розірваного шлюбу, передбачена ст. 118 СК України у разі з'явлення особи, яка була оголошена померлою або визнана безвісно відсутньою.

2. Доволі слушною є пропозиція висловлена вперше щодо врегулювання питання розірвання шлюбу із військовослужбовцем, який/яка перебувають у полоні. Водночас, необхідно передбачити виняток із загальної заборони розірвання шлюбу до його/її повернення з полону або встановлення фактів, що засвідчують про його/її смерть або зникнення безвісти. Насамперед, має бути передбачена можливість розірвання шлюбу, якщо дружина завагітніла або народила дитину після десяти місяців після зникнення військовослужбовця чи перебування його у полоні.

3. Певну дискусію викликає пропозиція *«необхідності нормативного розширення строку тривалості режиму окремого проживання подружжя судом від одного до трьох років за заявою подружжя або позовом одного з них у разі неможливості чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно».* Навпаки вказана пропозиція звужує свободу сторін, оскільки наразі, ст. 119 СК України не передбачає жодних нормативних строків тривалості режиму окремого проживання подружжя.

4. Досліджено принципи на рівні ЄС, які містяться у Регламенті «Рим II», водночас не проаналізовано Принципи європейського сімейного права щодо розлучення та утримання між колишнім подружжям, розроблені CEFL. У цьому контексті варто проаналізувати необхідність приведення СК України до вказаних принципів. Крім того, Комісія з європейського сімейного права рекомендувала визначити період роздумів у процесі примирення: «Якщо

подружжя має дітей віком до шістнадцяти років, і вони на початку розлучення погодили усі наслідки в угоді, встановлюється тримісячний період роздумів. Якщо вони не погодили усі наслідки, то вимагається шестимісячний період. Якщо подружжя не має дітей віком до шістнадцяти років і вони погодили в угоді усі наслідками розлучення, то період роздумів не вимагається, якщо вони не погодили усі наслідки – встановлюється тримісячний період роздумів. Також період примирення не вимагається, якщо перед розлученням фактично припинилися шлюбні відносини протягом шести місяців». Вказане дозволить врегулювати порядок примирення подружжя, а також забезпечить врахування при цьому інтересів дітей.

5. У роботі аналізується досвід зарубіжних держав щодо регулювання інституту припинення шлюбу, водночас не висвітлено європейський підхід до питання права користування орендованим житлом кожного із подружжя після припинення шлюбу, незалежно від того на чие ім'я укладено договір оренди. Враховуючи, євроінтеграцію та удосконалення сімейного законодавства у цьому процесі, варто у подальшому дослідити вказане питання та запропонувати відповідні зміни до СК України.

Варто зазначити, що висловлені зауваження суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження Л. В. Грицишиної «Припинення шлюбу в сімейному праві». Слід зауважити, що робота є цінною, важливою, самостійною, завершеною творчою працею. За своїм змістом, науковими результатами, актуальністю та новизною є самостійним вкладом в науку сімейного права. Оформлення дисертації відповідає встановленим вимогам. У достатній кількості розміщено основні висновки у публікаціях у наукових виданнях, які визначені для оприлюднення положень дисертацій.

Таким чином, все вищезазначене дає підстави вважати, що дисертація Грицишиної Лариси Валеріївни на тему «Припинення шлюбу в сімейному праві» як за змістом, так і за оформленням відповідає спеціальності 081 Право та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових

установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), пунктам 6, 7, 8, 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її авторка – Грицишина Лариса Валеріївна заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право.

Офіційний опонент:

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету

Марія МЕНДЖУЛ